

ANNA KRYSZAK
UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Rola Pawła Tetera w zawarciu ugody perejasławskiej w roku 1654

Słowa kluczowe:

Ugoda Perejasławska, Paweł Tetera, Bohdan Chmielnicki, Kozacy, Moskwa

Paweł Tetera-Morzkowski pochodził z wołyńskiej, prawosławnej szlachty¹. Do roku 1648 pracował jako podpis w kancelarii grodzkiej w Łucku, gdzie poznał dwie osoby, które miały odegrać poważną rolę w dziejach Rzeczypospolitej, czyli Jana Wyhowskiego i Stanisława Kazimierza Bieniewskiego, swojego bezpośredniego przełożonego². Ta znajomość odegrała istotny wpływ w trakcie rozmów dotyczących unii hadziackiej.

Po wybuchu powstania Chmielnickiego Paweł Tetera przeszedł na stronę powstańców, a w 1649 roku został wpisany w rejestr wojska zaporoskiego jako pisarz pułku perejasławskiego³. W listopadzie tegoż roku Chmielnicki wysłał go w poselstwie do księcia siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego⁴. Hetman kozacki polecił Teterze przedstawienie warunków ugody zborowskiej jako efekt zdrady chana krymskiego. Chmielnicki polecił swojemu posłowi także zbadanie realności sojuszu z księciem siedmiogrodzkim. Samo powierzenie tego poselstwa Teterze było świadectwem rosnącego zaufania Chmielnickiego względem Tetera⁵, który okazał się być cennym nabytkiem dla powstańców. Nie wyróżniał się walecznością czy odwagą

---

¹ O działalności Pawła Tetera w tym okresie, por. Я. Дашкевич, *Павло Тетеря, w: Володарі гетьманської булави*, Київ 1994, s. 253-260; В. В. Газин, *Гетман Павло Тетеря. Соціально-політичний портрет*, Кам'янець-Подільський 2007, s. 39-42; О. Р. Реєнт, І. А. Коляда, *Усі гетьмани України, легенд, міфів, біографії*, Харків 2008, s. 155-158; Т. Чухліб, *Гетьмани правобережної України в історії Центральної Європи*, Київ 2004, s. 42-43; M. Ferenc, *Paweł Tetera Hetman kozacki*, w: "Studia Historyczne", R. 37, 1994, z. 3, s. 320-334; J. Kaczmarczyk, *Paweł Tetera-Morzkowski – najbardziej szlachecki z kozaków*, w: *Język, literatura, kultura, historia Ukrainy*, pod. red. W. Mokrego, t. 8, Kraków 2003, s. 301-306; A. Haratym, *Paweł Tetera hetman na Prawobrzeżu (po 1620-1671)*, w: *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*, pod. red. P. Kroll, M. Nagielskiego, M. Wagner, Zabrze 2010, s. 304-306.

² В. В. Газин, *op.cit.*, s. 40-41.

³ *Zapiski Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki*, t. 151, s. 132.

⁴ W. A. Serczyk, *Na płonącej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny 1648-1651*, s. 274; L. Kubala, *Wojna moskiewska r. 1654-1655*, w: „Szkice historyczne”, seryja 3, Warszawa 1910, reprint Poznań 2004, s. 28; M. Ferenc, *op.cit.*, s. 332; J. Kaczmarczyk, *Paweł Tetera-Morzkowski...*, s. 303. Dokładną datę wysłania Tetera w poselstwie podaje Kersten, patrz: A. Kersten, *Stefan Czarniecki 1599-1665*, Lublin 2006, s. 162, przypis 96.

⁵ Niezależnie w tym momencie już od związków z hetmanem zaporoskim, ponieważ ten ostatni miał być ojcem chrzestnym Tetera. Ten fakt z życia Pawła Tetera dość często jest przytaczany w historiografii, patrz: О. Р. Реєнт, І. А. Коляда, *op.cit.*, s. 155; J. Kaczmarczyk, *Paweł Tetera-Morzkowski...*, s. 302; Fr. R. Gawroński, *Poselstwo Bieniawskiego od śmierci Bohdana Chmielnickiego do umowy hadziackiej*, Lwów 1907, s. 8; J. Kaczmarczyk, *Rzeczpospolita Trojga Narodów. Mit czy rzeczywistość. Ugoda hadziacka teoria i praktyka*, Kraków 2007, s. 52.

na polu walki, ale za to zdolnościami dyplomatycznymi i wykształceniem. Z biegiem czasu Tetera uczestniczył w coraz większej ilości rozmów toczonych przez Chmielnickiego. W roku 1653 awansował na pułkownika perejasławskiego i już jako pułkownik miał odegrać swoją rolę w zawarciu ugody perejasławskiej⁶.

Warto zatem przyjrzeć się działalności Tetery z tego okresu i ocenić, na ile istotną rolę odegrał w wydarzeniach rozgrywających się Perejasławiu i czy można zaliczyć go w poczet twórców porozumienia z Moskwą.

Cała dyplomacja Chmielnickiego, którą od początku powstania kierował do Moskwy, miała na celu zdobycie przychylności i poparcia cara Aleksego Michaiłowicza dla powstania kozackiego⁷. Początkowo starania hetmana kozackiego okazywały się nieskuteczne. Pierwszą oznaką zmiany nastawienia strony moskiewskiej do powstania na ziemiach ukraińskich było wysłanie do Warszawy poselstwa Puszkiina w roku 1650. Swoimi żądaniami dążyło ono do wybuchu wojny polsko-moskiewskiej. Jednak klęska Chmielnickiego pod Beresteczkiem na razie skutecznie ostudziła zapędy Moskwy. Trzeba zaznaczyć również fakt, że Chmielnicki zwracał się do cara ilekroć czuł się zagrożony⁸. Sojusz z Tatarami, oprócz korzyści, przynosił także negatywne efekty: branie jasyru na ziemiach ukraińskich czy też zniszczenia tych ziem. Dodatkowo chan był dość niepewnym sojusznikiem – prowadził on bowiem własną politykę⁹. Dlatego szukanie nowego sojusznika w walce z Rzeczpospolitą stawało się dla Chmielnickiego koniecznością. Wybór Moskwy zdawał się być naturalny: ta sama wiara i język. Łączyły ich również związki ekonomiczne. Hetman kozacki zdawał sobie sprawę, że po klęsce koncepcji mołdawskiej i rzezi wojsk koronnych pod Batohem nie miał już innego wyboru.

W 1653 r. wysłano kolejne poselstwo kozackie, które prosiło o opiekę cara¹⁰. Aleksey Michaiłowicz pomimo, że był już zdecydowany przyjąć Kozaków pod swoje panowanie to grał na zwłokę. Zdawał sobie sprawę z tego, że czas gra teraz na jego korzyść. Jednocześnie rozpoczął przygotowania do wznowienia wojny z Rzeczpospolitą i dopiero zmiana sytuacji na ziemiach ukraińskich spowodowała, że car przyspieszył swoje działania¹¹. W czerwcu car wydał gramotę, w której oznajmił decyzję o przyjęciu pod swoje panowanie Chmielnickiego i Kozaków wraz ze wszystkimi grodami i ziemiami¹². Formalnie 11 października Sobór Ziemski wyraził zgodę na przyjęcie Kozaków pod panowanie cara.

⁶ Pomijam w tym miejscu dyskusję, jak należy nazwać to porozumienie Chmielnickiego z Moskwą. Należy jednak pamiętać o tym, że historiografia ukraińska uznaje akt dokonany w Perejasławiu jako przyjęcie protektoratu moskiewskiego, a nie np. zjednoczenie ziem ruskich itp.; В. С. Степанков, *Переяславська присяга 1654р.: зміст і наслідки*, w: *Українській Історичній Журнал*, N. 6, Київ 2003, s. 35.

⁷ J. Kaczmarczyk, *Uгода w Perejasławiu – konieczność czy wybór?*, w: „Studia Historyczne”, R. XXVII, z. 3 (106), s. 413-435; N. Jakowenko, *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przeł. O. Hnatiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000, s. 234-239.

⁸ Hetman wysłał poselstwa do Moskwy po niepowodzeniach pod Zborowem w związku z niezadowolenie z postanowień układu zborowskiego a także po klęsce pod Beresteczkiem.

⁹ Chan tatarski nie dążył do całkowitego osłabienia Rzeczypospolitej czy wybudowania na ziemiach ukraińskich państwa kozackiego – to nie leżało w jego interesie i to właśnie interes Chanatu Krymskiego kierował zawsze posunięciami chana. Stąd ugody z Rzeczpospolitą czy również rozmowy polsko-tatarskie w 1653 r. i widmo niebezpieczeństwa wspólnej akcji polsko-tatarskiej przeciw Chmielnickiemu. Właśnie na postawę tatarską jako jedną z przyczyn podjęcia rozmów z państwem moskiewskim zwraca uwagę Stepankow; В. С. Степанков, *op.cit.*, s. 29-30.

¹⁰ J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław 2007, s. 212.

¹¹ Zaniepokojenie u cara wzbudziła działalność sultana tureckiego, zmierzającego do podporządkowania sobie Kozaczyzny.

¹² *Переяславська Рада. Очима істориків мовою документів*, упорядкування, передмова О.І. Гуржій, Т. В. Чухліб, Київ 2003, s. 401-402.

Na czele poselstwa, które miało odebrać przysięgę wierności od Kozaków, stanął bojarzyn Wasyl Buturlin, namiestnik twerski¹³. Towarzyszyli mu dumny diak Łopuchin i okolicznik Iwan Olfierw. Wysłannikom wręczono także liczne dary dla starszyny kozackiej. Poselstwo moskiewskie wyruszyło z Putywła do Perejasławia. Po drodze witano ich uroczystie, a ci z kolei starali się zebrać jak najwięcej informacji o nowej ugodzie z Janem Kazimierzem i próbowali lepiej zorientować się w panującej sytuacji na ziemiach ukraińskich. W czasie tej drogi otrzymali oni list od Tetery, w którym pułkownik perejasławski informował, że w negocjacjach nowej ugody z Janem Kazimierzem, która została zawarta pod Zwańcem, Chmielnicki nie uczestniczył¹⁴. Winę za jej podpisanie, donosił dalej Tetera, ponosi chan tatarski. W liście swym informował on także o rozpuszczeniu czambułów tatarskich po jasyr oraz o tym, że Chmielnicki wyruszył już spod Hustynia.

Na miejsce spotkania z poselstwem moskiewskim wybrano Perejasław, zaś Tetera, jako pułkownik perejasławski, został gospodarzem rady i przygotował uroczyste powitanie przybyłych z Moskwy wysłanników¹⁵. Wyjechał na ich spotkanie pod chorągwią w asyście wojskowej złożonej z sześciu setni kozackich przy wtórze muzyki. Gdy tylko Buturlin przybliżył się, Tetera wraz z towarzyszami zsiadli z koni i pułkownik na stojąco witał przybyłych w imieniu hetmana zaporoskiego. W swojej mowie gospodarz wyraził wielką radość z przybycia posłów carskich:

„z radością witamy wasze szczęśliwe przyjsie. Oddawna serca nasze gorzały tęsknotą, ciesząc się słodczą wieści, że dążycie ku nam jako wykonawcy carskiej obietnicy”¹⁶.

Ta obietnica to przyjęcie Kozaków, wyznawców prawosławia, pod panowanie prawosławnego cara. Następnie pułkownik poinformował przybyłych, że w mieście przygotowano dla nich odpoczynek.

Przed bramą miejską przywitał poselstwo protopop perejasławski. Przy odgłosach salw armatnich udano się do Cerkwi na nabożeństwo za zdrowie cara, a po jego zakończeniu odprowadzono Buturlina z towarzyszami na ich kwatery i przyniesiono im strawę.

W związku z ciągłą nieobecnością Chmielnickiego w Perejasławiu, Tetera musiał tłumaczyć jego absencje Buturlinowi¹⁷. Powodem powstałej zwłoki były kłopoty z przeprawą przez Dniepr - hetman musiał czekać na pojawienie się lodu na rzece. W końcu Chmielnicki przybył do miasta i z jego rozkazu rozstawiono strażę i zamknięto Perejasław.

Hetman kozacki wysłał Teterę do Buturlina z zaproszeniem na rozmowę¹⁸. Jednak w wyniku zaproszenia Buturlina, wieczorem Chmielnicki w towarzystwie

¹³ L. Kubala, *Przysięga w Pereasławiu i „stati” Bogdana Chmielnickiego*, w: „Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1904, R. 18, s. 221.

¹⁴ List ten Tetera wysłał 27 grudnia (starego typu); M. Грушківський, *Історія України-Руси*, t. IX, роки 1650-1654, Київ 1928, reprint Київ 1996, s. 728-760, w: *Переяславська Рада. Очіма...*, s. 187.

¹⁵ *Ibidem*, s. 188-189.

¹⁶ Cyt. za: Fr. R. Gawroński, *Bohdan Chmielnicki od elekcji Jana Kazimierza do śmierci (1648-1657)*, t. 2, Lwów 1909, s. 319.

¹⁷ M. Грушківський, *op.cit.*, s. 190.

¹⁸ Opis rady perejasławskiej, toczonych negocjacji w Moskwie oraz wydarzeń związanych z zawarciem tej ugody przedstawiam w opraciu o: *Лімонис Малоросії або історія козаків-запорожців та козаків України або Малоросії*, Київ 1994, s. 211-215; *Переяславська Рада. Очіма істориків мовою документа*, Київ 2003; L. Kubala, *Przysięga w Pereasławiu...*, s. 220-242; L. Kubala, *Wojna moskiewska...*, s. 47-90; P. Kroll, *Rada perejasławska w 1654 roku*, w: „Mówią Wieki”, nr 09/08 (585), s. 40-45; M. Ferenc, *op.cit.*, s. 332-333; J. Kaczmarczyk, *Pawel Tetera-Morzkowski...*, s. 304-306; B. Голобуцький, *Запорозьке Козацтво*, Київ 1994, s. 394-398; Fr. R. Gawroński, *Bohdan Chmielnicki od elekcji...*, s. 315-350; J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki...*, s. 224-240; I. П. Крип'якевич, *Bohdan Хмельницький*, вид. 2, Львів

Wyhowskiego i Tetery udał się do posła moskiewskiego. Na rozmowach poinformowano wysłannika carskiego o tym, że jutro wysłuchają gramoty carskiej, a potem złożą przysięgę wierności. Uzgodniono także porządek następnego dnia.

W nocy z 17 na 18 stycznia odbyła się tajna narada starszyny, która dotyczyła wyrażenia zgody na oddanie się pod carską protekcję¹⁹. Niestety, nieznane jest stanowisko samego Tetery. Można jednak przypuszczać, że w tym czasie był on zwolennikiem tego właśnie kursu politycznego. Jednocześnie trzeba pamiętać o zdaniu niektórych badaczy, m.in. P. Krolla, którzy już wtedy upatrują Teterę jako zwolennika utrzymania niezależności przez Ukrainę lub przynajmniej posiadania przez nią znacznej autonomii²⁰. Możliwe, że na tej radzie zapadła również decyzja o zwołaniu rady generalnej, która zatwierdziłaby wybór cara. O zgodzie starszyny poinformował Buturlina Wyhowski.

Około godziny 14-tej zwołano radę generalną²¹. Utworzono koło, w którego centrum stanął Chmielnicki w otoczeniu starszyny. Po ucieszeniu zebranych Chmielnicki zabrał głos. W swojej mowie wykazał, że panująca od sześciu lat sytuacja na ziemiach ukraińskich, zdaniem hetmana, jest wynikiem nieposiadania przez Kozaków władcy. I to właśnie miało być głównym motywem obioru nowego panującego. Kozacy mieli wybrać czy wolą by rządził nimi sułtan turecki, chan krymski, król polski czy może car moskiewski.

Po odrzuceniu pierwszych trzech kandydatów Chmielnicki wykazywał zalety władcy moskiewskiego. Zebrani zgodnie wybrali Aleksę Michajłowicza. Następnie Tetera obszedł zebranych sprawdzając, czy wszyscy wyrazili zgodę na taką decyzję. Zgromadzeni potwierdzili swój wybór.

Chmielnicki wraz ze starszyną wysłuchali u Buturlina przyslanej z Moskwy gramoty carskiej. Następnie wszyscy udali się do cerkwi Uspijskiej, by złożyć przysięgę wierności. Ze złożeniem przysięgi związane było wydarzenie, które mogło zaciążyć na dalszym biegu wypadku w Perejasławiu, a pułkownik perejasławski również czynnie w nim uczestniczył. Otóż, gdy metropolita szykował się do odczytania przysięgi, Chmielnicki wystąpił z żądaniem, by Buturlin w imieniu cara zaprzysiągł, że władca moskiewski nie wyda Kozaków królowi polskiemu, będzie bronił ziem ukraińskich oraz zachowa wszelkie prawa i przywileje kozackie. Poseł stanowczo odmówił takiego aktu, ponieważ byłoby to nowością i precedensem w dziejach Moskwy. Dotąd żaden ich władca nigdy nie przysięgał czegokolwiek poddanym. W związku z odmową Buturlina, Chmielnicki wraz ze starszyną udali się na długą naradę. Podczas niej wysłano Teterę i Sachnowicza Leńnickiego, którzy mieli przekonać posła moskiewskiego do złożenia przysięgi. Ten jednak ponownie odmówił. Paweł Tetera, wychowany w realiach Rzeczypospolitej, nalegał na posła carskiego powołując się na przysięgę królów polskich. Jednak taki argument nie przekonał Buturlina i poseł moskiewski stanowczo odrzucił taki wywód. Podstawą miała być sama pozycja elekcyjnych królów polskich. Dodał przy tym, że ci królowie nie dochowują swych przysiąg. Jednak Tetera nie ustępował i nadal dążył do osiągnięcia wyznaczonego celu. Stwierdził, że starszyna kozacka ufa carowi, ale

---

1990, s. 290-308. O zawarciu ugody wspominają jedynie: M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648-1679)*, opr. J. Dziegielowski, Warszawa 2000, s. 114-115; A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 3, przeł. i opr. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 407; W. J. Rudawski, *Historja Polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza*, przeł. i oprac. W. Spasowicz, t. 1, Petersburg- Mohylew 1855, s. 252; W. Kochowski, *Historja panowania Jana Kazimierza*, t. 1, Poznań 1859, s. 186.

¹⁹ Według Stepankowa rada ta odbyła się już rano 18 stycznia: B. C. Степанков, *op. cit.*, s. 33-34.

²⁰ P. Kroll, *op. cit.*, s. 42.

²¹ W zasadzie zwołanie rady do Perejasławia miało na celu tylko zalegalizowanie dokonanego już wybór. Zresztą Chmielnicki w swej mowie nie pozostawił złudzeń w przypadku odmiennego stanowiska dana osoba miała opuścić terytorium podległa Kozaczyźnie; B. C. Степанков, *op. cit.*, s. 34.

przysięga jest ważna ze względu na szeregowych Kozaków oraz czerń. Nic to jednak nie dało. Buturlin nie uległ presji i konsekwentnie odmawiał złożenia przysięgi w imieniu cara. Podkreślając, że słowo cara jest niezmiennie, a Kozacy zostali przyjęci pod opiekę cara na własną prośbę i powinni pamiętać o jego łasce²². Wysłannicy kozaccy powrócili do Chmielnickiego prezentując hetmanowi stanowisko moskiewskie. Kozacy, nie mając już realnie innego wyboru, powrócili do cerkwi, gdzie złożyli przysięgę.

W kolejnych dniach składali przysięgę przedstawiciele Kozaków oraz mieszczanie perejaślawscy²³. Na żądanie Buturlina Chmielnicki sporządził listę miast, które przechodziły pod panowanie cara moskiewskiego oraz wydał rozkaz pułkownikom, aby przygotowywali podległą im ludność do ceremonii złożenia przysięgi.

22 stycznia Tetera uczestniczył w delegacji kozackiej, w której byli m.in. Wyhowski i Zarudny, wysłanej do Buturlina do uzyskania pisemnego potwierdzenia praw i przywilejów kozackich. Przedstawiciele kozaccy powoływali się przy tym na wydawane im przez panów polskich dokumenty, sygnowane ich własnymi podpisami. Buturlin i tym razem odmówił. Delegacji udało się jedynie uzyskać ustną obietnicę pośła moskiewskiego, że car nie tylko zachowa, ale i pomnoży przywileje kozackie, jeśli ci będą tylko o to prosić oraz będą wiernie służyć carowi. Na tę obietnicę poselstwo kozackie powoływało się w czasie rozmów prowadzonych w Moskwie.

Początkowo sam Chmielnicki chciał udać się do Moskwy. Jednak na skutek usilnych nalegań Buturlina na osobisty przyjazd hetmana do stolicy moskiewskiej oraz sytuacji, jaka wytworzyła się na ziemiach ukraińskich, postanowiono, że na czele poselstwa kozackiego staną Samuel Bohdanowicz-Zarudny oraz Paweł Tetera²⁴. Obaj należeli do grona starszyny, która najaktywniej dążyła do złożenia przysięgi w imieniu cara. Posłowie mieli starać się o jak najlepsze warunki przejścia ziem ukraińskich pod panowanie cara Aleksego.

Ułożono *Punkta supliki hetmana i wojska zaporoskiego*, które zawierały 23 punkty przedstawiające postulaty kozackie²⁵. Polecono Teterze i Zarudnemu starać się o potwierdzenie praw i przywilejów wojska zaporoskiego oraz znajdującej się w ich szeregach szlachty. Posłowie mieli dążyć do uzyskania zgody strony moskiewskiej na prowadzenie niezależnej polityki zagranicznej przez Kozaczyznę. Chciano, by po śmierci Chmielnickiego przyznano prawo do wolnej elekcji dożywotniego hetmana zaporoskiego. Proszono też, aby starostwo czechryńskie należało do buławy hetmańskiej, a sam Czechryń pozostał nadal stolicą hetmańską. Ponadto posłowie mieli prosić w Moskwie o obsadzanie urzędów miejscową ludnością, a wojsko zaporoskie miało liczyć 60 tysięcy Kozaków rejestrowych. W związku z tym poruszono również kwestię wysokości żołdu. Natomiast w sprawie podatków polecono Zarudnemu i Teterze uzyskanie zaakceptowania wysuniętej przez stronę kozacką koncepcji, czyli wnoszenia daniny z ziem ukraińskich na wzór gospodarstw. Chciano

²² I. П. Крип'якевич, *op.cit.*, s. 294.

²³ Buturlin odbierał osobiście przysięgę m.in. w Kijowie. Jeśli chodzi o mieszczan perejaślawskich to zostali zmuszeni siłą do tego aktu wierności carowi. Opór stawilo również duchowieństwo prawosławne, a w szczególności metropolita kijowski Kossow. Z jednej strony obawiano się podporządkowania Cerkwi patriarchatowi moskiewskiemu. O pobycie poselstwa moskiewskiego w Kijowie wspomina Jerlicz; J. Jerlicz, *Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza*, t. 1, Warszawa 1853, s. 153-154.

²⁴ W tym czasie Jan Kazimierz wydał uniwersał do Kozaków, nawołując do pozostania pod zwierzchnością króla polskiego, obiecując im potwierdzenie praw i przywilejów. Podobny uniwersał wydał także Janusz Radziwiłł nakłaniając Kozaków do chronienia się pod jego władzą.

²⁵ В. С. Степанков, *op.cit.*, s. 20; I. П. Крип'якевич, *op.cit.*, s. 299- 301; J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki...*, s. 233-235; L. Kubala, *Przysięga w Pereiasławiu...*, s. 231.

„składać stałą daninę od poddanych carskich, tak jak w innych ziemiach płacą”²⁶.

Chmielnicki polecił swoim przedstawicielom, że w przypadku gdyby strona moskiewska nie zgodziła się na taki wariant to posłowie kozaccy mają już więcej nie poruszać tej kwestii. Najmniej poświęcono miejsca problemom prawosławia. W przypadku metropolity kijowskiego wydano tylko ustną dyspozycję. Ponadto posłowie kozaccy mieli dążyć do tego, aby car wysłał wojska pod Smoleńsk, nie drażnił Tatarów oraz zaopatrzył Kudak. W podarunku od Chmielnickiego Zarudny z Teterą zawieźli carowi konia.

Liczba uczestników poselstwa kozackiego była tak duża, że wojewoda putywlski zatrzymał część osób nie wpuszczając ich w głąb państwa moskiewskiego. Zarudny i Tetera przybyli do Moskwy 22 marca 1654 r. Już następnego dnia otrzymali audiencję u cara. Wyznaczono komisję, która miała negocjować warunki porozumienia. Stronę moskiewską reprezentowali Trubecki, Buturlin oraz Głowin i Iwanow, zaś kozacką Tetera i Zarudny. Przekazali oni komisji prośby kozackie, a negocjacje na ich temat trwały od 29 marca przez kolejne 10 dni. W czasie tych rozmów przedstawiciele Kozaków zaprezentowali kopie dokumentów, które potwierdzały przywileje, prawa oraz własności kozackie. Wśród nich znajdowała się kopia *Deklaracji łaski Króla Jego Mości Wojsku Zaporoskiego na punkta supliki dane* spod Zborowa, tekst ugody białocerkiewnej oraz poszczególne nadania królewskie.

W wyniku toczonych rozmów powstały tzw. *Stati Bohdana Chmielnickiego*²⁷. Składały się one z 11 punktów, które uzupełniały odpowiednie gramoty carskie. Z formalnego punktu widzenia, negocjacje zakończyły się sukcesem strony kozackiej. Teterze i Zarudnemu udało się uzyskać potwierdzenie praw i przywilejów wojska zaporoskiego. Zgodzono się na 60 tysięczny rejestr kozacki. Poważnemu ograniczeniu uległa możliwość prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej przez Chmielnickiego. Zabroniono jakichkolwiek kontaktów z Rzeczpospolitą i Turcją. Również w sprawie podatków posłowie ponieśli całkowite fiasko. Nie tylko nie udało się uzyskać zgody na płacenie daniny z ziem ukraińskich, ale dodatkowo zbierane podatki miały trafiać do skarbu carskiego, a zbierać je mieli specjalnie wysłani przez cara ludzie. W sprawie żołąd Kozacy tradycyjnie nie mieli szczęścia. Obiecano im go co prawda wypłacać, ale dopiero po wyszacowaniu ile dochodu będą przynosiły ziemie ukraińskie.

Odprowa Tetera i Zarudnego odbyła się 7 kwietnia. Posłowie otrzymali odpowiednie gramoty carskie, a także nową pieczęć wojska zaporoskiego. Uczestnicy poselstwa otrzymali liczne dary, zaś starszyzna kozacka nadania. W ten sposób car starał się kupić sobie wierność starszyzny kozackiej. Paweł Tetera otrzymał miasto Śmiłę, ale ze względu na postawę samego Chmielnickiego oraz z obawy przed reakcją czerni nie korzystał z niego. Co więcej, zakopał ten przywilej w ziemi, gdzie zbutwiał²⁸. Podobny przywilej otrzymał również Zarudny. Te osobiste nadania ziemskie dokonały się prywatnie na dworze Buturlina. Posłowie wieźli ze sobą również rozkaz do Chmielnickiego. Polecono hetmanowi zaporoskiemu wysłać wybór 18 tysięcy Kozaków pod wodzą Tetera i Złotorenki pod Smoleńsk²⁹.

²⁶ Cyt. za: L. Kubala, *Przysięga w Pereasławiu*.... s. 235.

²⁷ *Переяславска Пада. Очима*...., s. 418-423.

²⁸ W czasie ponownego pobytu w 1657 r. w Moskwie Tetera prosił o ponowne wydanie tego nadania.

²⁹ Wysłane oddziały kozackie obległy po drodze Homel; M. Franz, *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińskich w XVI-XVII wieku*, Toruń 2006, s. 326; L. Kubala, *Przysięga w Pereasławiu i...*, s. 239. Według J. Kaczmarczyka Tetera, mimo rozkazu cara, nie uczestniczył w wyprawie pod Smoleńsk. Powodem tego była decyzja samego Chmielnickiego, który wolał mieć go przy sobie, patrz: J. Kaczmarczyk, *Paweł Tetera-Morzkowski*...., s. 306.

Zakończenie rozmów w Moskwie doprowadziło również do zwieńczenia wydarzeń związanych z zawarciem ugody perejasławskiej. Od tej chwili car brał pod swoją opiekę Kozaczyńkę zaporoską, co w konsekwencji doprowadziło do rozpoczęcia wojny polsko-moskiewskiej o panowanie nad ziemiami ukraińskimi.

Aktywna postawa Pawła Tetery podczas wydarzeń związanych z zawarciem ugody perejasławskiej spowodowała, że zaliczono go w poczet jej twórców. Jako gospodarz miasta, w którym odbywała się rada, zorganizował przywitanie posłów moskiewskich. Tę funkcję gospodarza wypełniał aż do chwili pojawienia się Chmielnickiego w Perejasławiu. Działalność Tetery nie ograniczyła się tylko w wymiarze zaspokojenia logistycznych potrzeb przyjęcia poselstwa czy odbycia rady. Nie sposób pominąć jego postawy związanej ze złożeniem w imieniu cara przysięgi potwierdzającej prawa i przywileje wojska zaporoskiego. Z uporem dążył do jej uzyskania usiłując w ten sposób zabezpieczyć losy Kozaczyzny³⁰. Razem z Zarudnym stworzyli podstawy egzystencji ziem ukraińskich pod panowaniem Aleksego Michałowicza³¹. Próbowali oni uzyskać jak najlepsze jej warunki. Nie udało się im co prawda osiągnąć zgody na wszystkie postulaty związane z przyszłym życiem pod administracją moskiewską, ale nie byli oni w stanie tego osiągnąć m.in. w sprawie polityki zagranicznej oraz zbierania podatków. Ułożone wówczas *Statie* Bohdana Chmielnickiego stały się podstawą wszystkich kolejnych późniejszych porozumień z Moskwą. Paweł Tetera wpłynął na kształt porozumienia kozacko-moskiewskiego odgrywając w tych wydarzeniach ważną i istotną rolę.

---

³⁰ Możliwe, że swój wpływ miały tu także osobiste interesy Tetery, który podobnie jak część bogatszej starszyny, dążył do zabezpieczenia swej pozycji czy interesów na ziemiach ukraińskich.

³¹ Abstrahując w tym miejscu od późniejszych realizacji tych postanowień.

ANNA KRYSZAK
ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY

The role of Pavlo Teteria in the concluding the Council of Pereyaslav in 1654

Key words:

Bohdan Khmelnytsky, Pavlo Teteria, the Cossacks, Moscow, Treaty of Pereyaslav

The article discusses and analyses the role of Pavlo Teteria during the events connected to conclusion of the Council of Pereyaslav in 1654. In the first place the profile of the main figure is presented, and afterward the developments of the famous Council of Pereyaslav are portrayed. Then the writing describes measures that led to the treaty with Moscow (that are diplomatic efforts of Bohdan Khmelnytsky that were to assure a favor of tsar) as well as reasons why did it seem the right choice.

To show Teteria's role in the situation one shall examine a participation of the Pereyaslav colonel at the ceremonial greeting of Moscow delegation headed by Buturlin. Next point focuses on the course of general council in Pereyaslav, and especially in negotiations carried between Teteria and Buturlin, that concerned taking the oath by the Moscow envoy in the name of Tsar Alexei Mikhailovich. Tsar was to promise not to give Cossacks away to the Polish king, he was to defend Ukraine as well as he shall retain all laws and privileges for Cossacks. Then one should remember about the participation and the meaning that Pavlo Teteria had during negotiations leaded in Moscow. He went to their capital with Samoilo Bohdanovych and it was their role to make efforts to achieve the best conditions for Ukraine. They took to Moscow Cossacks' proposals for their further rights (they are so called "Punkta supliki" of hetman and Zaporozhians army). The talks allowed to establish conditions and duties for both sides, supremacy, and other issues e.g. collecting taxes (it was called "Stati" of Bohdan Chmielnicki). The final of talks in Moscow have finished also events connected to concluding the Council of Pereyaslav.

The active attitude of Pavlo Teteria during happenings related to concluding the treaty caused that he was included in the group of the creators of the treaty. As the host of the town in which the Council took place he organized a greeting of Moscow's envoys. He fulfilled his host function till coming of Bohdan Khmelnytsky in Pereyaslav. One cannot disregard his attitude connected to taking the oath in the name of tsar that was to confirm laws and privileges of Zaporozhians army. He made an effort to secure to some extent the prosperity of Cossacks' land. What is more it was he and Zarudny who created foundations for the existence of Ukraine, under reign of Alexei Mikhailovich, as they were trading for the best conditions in return for their autonomy. Though they didn't manage to achieve all demands connected to their future life under the rule of Moscow administration, as they couldn't accomplish in the case of the foreign policy and collecting taxes. Pavlo Teteria had influence at a shape of the agreement between Cossacks and Moscow and he played great part in those events.